

LAG OCH RÄTT

Hanns von Hofer
Henrik Tham

VAD ÄR BROTT?

”Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet.”

(Svensk Lag, Brottsbalken 1:1)

Utan lag -
inget brott

Ett brott är alltså en handling som enligt lagen ger ett straff. Med andra ord skulle man kunna minska eller till och med avskaffa brottsligheten genom att helt enkelt avskaffa lagarna! Men det löser inte problemet. Den skada eller fara som den brottsliga handlingen innebär finns ju kvar även om lagen försvinner. Samtidigt är regeln ”utan lag inget straff” grundläggande för medborgarnas frihet och rättssäkerhet. Lagarna måste tillämpas på ett förutsägbart sätt. Utan lag inget straff innebär också att beteenden som inte är kriminaliserade, dvs. inte ger något straff enligt lagen, är tillåtna. Det gäller även om dessa beteenden av många uppfattas som skadliga eller farliga. Vi kan inte dömas till straff för att vi ljugar, blir fulla, är grälsjuka, äter osunt eller säger dumma saker.

Syner på brott förändras

Att ett brott kräver en lag innebär att brott både tillkommer och försvinner med förändringar i lagstiftningen. Historien ger många exempel på sådana förändringar, bl.a. från sexualitetens område. Mellan 1751 och 1765 avrättades 109 personer, nästan alla män, för samlag med djur (tidlag). I dag kan det högst leda till straff för djur-

Graffiti och klotter väcker starka känslor. Att klottra, dvs. att måla på en vägg utan tillstånd, klassas som skadegörelse. Här ett graffitikonstverk som målas med tillstånd på Riksteaterns fasad i Hallunda, Stockholm.

plågeri. Under samma period avrättades 138 personer, främst kvinnor, för barnamord. I dag är abort en rättighet för kvinnan.

Lagstiftningen har också gått i motsatt riktning. Vissa handlingar som tidigare varit tillåtna är idag brottsliga. Att skaffa sig sex mot betalning kriminaliserades så sent som 1999 och bruk av narkotika blev olagligt 1988. Rattfylleri och olika typer av skattebedrägerier är också exempel på brott som skapats i modern tid.

Även för handlingar som sedan länge varit kriminaliserade kan bedömningen av hur allvarligt brottet är förändras. Det här visar sig i allmänhetens vilja att anmäla brott till polisen, hur polisen bedriver sitt spaningsarbete samt i domstolarnas bestämning av straff. På 1960-talet var nästan hälften av dem som dömts till fängelse personer som begått stöldbrott. Idag upptar dömda för vålds-, sexual- och narkotikabrott mer än hälften av platserna.

Förklaringen till detta är inte i första hand att själva brottsbilden förändrats utan att vålds- och narkotikabrott kommit att betraktas som allt allvarligare. Riksdagen har t.ex. tagit beslut om "ett narkotikafritt Sverige". Dessutom har brottsoffret hamnat i fokus på ett annat sätt än tidigare och det gäller särskilt våld och sexualbrott mot kvinnor och barn. Även inom skolan har attityden mot våld förändrats. För ett par generationer sedan sågs det som mer eller mindre naturligt att pojkar slogs i skolan. I dag säger många skolor: "Vi anmäler allt våld till polisen!" Att veta hur lagen tillämpas är därför minst lika viktigt som att känna till själva lagen om man ska kunna förstå den bild av brottsligheten som kriminalstatistiken ger.

Polisen stänger en skola i Göteborg efter ett gängbråk.

VARFÖR UTDÖMS STRAFF?

Hur ska vi då förklara att vissa beteenden men inte andra bedöms som brott? Det finns åtminstone två olika förklaringar till detta. Den ena är att man ser lagen som uttryck för den allmänna moralen – samhällets moral. Den andra är att man anser att lagen visar maktförhållanden i samhället. Vilken åsikt man har påverkar hur man ser på straff.

Straffen visar samhällets moral

Enligt det första synsättet återspeglas samhällets moral i lagarna. När moralen förändras, ändras lagstiftningen. Lagar mot hädelse av Gud och sexuell otrohet har t.ex. försvunnit i takt med att människor blivit mindre religiösa. När vissa beteenden däremot börjar uppfattas som allvarliga används, enligt det här synsättet, straffrätten för att svara mot och förstärka de nya värderingarna. Genom att bestraffa miss-handel, sexuella övergrepp, klotter och narkotikakonsumtion tar samhället avstånd från dessa beteenden. Därför blir straffet också ett sätt att markera samhällets gränser i moralisk mening.

Samhällets
gränser

Det finns även de som hävdar att straffets egentliga syfte är att stärka gruppssammanhållningen genom att skapa en "vi mot dem"-känsla. Bränning av häxor på 1600-talet har tolkats som ett sätt att i oroliga tider återupprätta känslan av samhörighet. Genom att utdöma straff visar man vilka som är de "goda" samhällsmedborgarna och vilka som inte är det. De som avviker blir den "fiende" som samhället och gruppen behöver för att enas.

Gruppssamman-
hållningen

Straffen visar maktförhållandena

Det andra synsättet grundar sig på åsikten att samhället utmärks av makt och konflikt och inte av samförstånd och gemensam moral. Straffen används av dem som har makten för att kontrollera dem som inte har makten, t.ex. etniska, religiösa och sexuella minoriteter. Straffet blir på detta vis ett politiskt maktinstrument mot dessa grupper. Genom att koncentrera lagstiftningen på beteenden som är vanligare bland fattiga och utslagna döljs maktskillnader och ojämlikhet i samhället. Ett känt uttryck för detta synsätt är: "Lagen i sin majestetiska jämlikhet förbjuder den rike såväl som den fattige att sova under broarna, att tigga och att stjäla bröd".

Maktinstru-
ment

I Sverige har det rått politisk strid kring lagar som gäller skatter, narkotika och prostitution. Olika intressegrupper och organisationer i samhället har påverkat lagstiftningen. Organisationer som företräder t.ex. näringslivet, brottsoffer, polisen och detaljhandeln försöker påverka politikerna att stifta lagar i en viss riktning. Samtidigt finns det andra organisationer och grupper i samhället som vill att lagarna ska förändras i en annan riktning. Med nya gruppintressen och förändrade maktförhållanden förändras, enligt det här synsättet, också lagen.

SYNEN PÅ STRAFF I DEN SVENSKA KRIMINALPOLITIKEN

Behovet av straff förklaras ofta med att det har en brottsavhållande effekt. Straff ska alltså förebygga och förhindra brott – det ska fungera preventivt. Man anser att det sker på två sätt. Dels medför själva lagstiftningen och hotet om straff att människor avstår från att bryta lagen och begå brott. Detta kallas allmänprevention. Dels ska domen och verkställandet av straffen förhindra den individ som redan gjort sig skyldig till ett brott att begå brott igen. Detta kallas individualprevention.

Allmänprevention

Eftersom lagarna kriminaliserar och straffar ett speciellt beteende, kommer detta beteende att uppfattas som något negativt – något som samvetet reagerar mot. Man antar att allmänprevention sker genom att lagstiftningen bidrar till att skapa och upprätthålla en viss moral i samhället.

Straffet kan också tänkas fungera allmänt avskräckande, t.ex. så att människor avstår från att stjäla, köpa narkotika eller fuska med skatten därför att de är rädda för att åka fast och dömas till straff. Om inte lagbokens hot räcker, krävs det att konkreta individer straffas för att vi andra ska avhålla oss från brott.

Individualprevention

Straff kan även förhindra att individer som redan dömts för brott begår nya brott. Detta antas ske på tre sätt. För det första genom individuell avskräckning, t.ex. så att någon som suttit i fängelse för inbrott tycker att det var så obehagligt att han bestämmer sig för att inte begå brott igen.

För det andra hoppas man kunna undvika upprepad brottslighet

genom olika typer av behandling av den dömda. Genom arbetsträning under fängelsevistelsen eller terapi på ett hem för missbrukare hoppas man kunna undanröja orsakerna till att individen begår brott.

Och för det tredje kan straffet innebära att gärningsmannen oskadliggörs i den meningen att han fysiskt förhindras begå brott. Historiskt sett har det skett genom bl.a. dödsstraff och landsförvisning, men numera försöker man uppnå detta genom långa fängelsestraff.

Utvecklingen i Sverige har gått mot att de allmän- och individualpreventiva aspekterna av straff delvis har fått träda tillbaka. Idag betonas att lagarna ska utgöra en markering av samhällets avståndstagande från olika beteenden. Domstolarna ska också sedan 1989 döma ut straffpåföljd efter brottets straffvärde och inte efter t.ex. behovet av behandling. Att straffvärdet är avgörande innebär att straffet ska stå i proportion till brottets svårhetsgrad (hur allvarligt brottet är). Det bör dock tilläggas att hämnd inte är något officiellt skäl för att straffa någon i Sverige. För övrigt pekar forskning på att medborgarna ofta inte kräver så hårda domar som politikerna vill se.

FRÅN BROTT TILL STRAFF

Straffrätten tar upp frågor om brott och straff. De mest kända brotten står i Brottsbalken. Den innehåller exempelvis bestämmelser om mord, misshandel, stöld, bedrägeri, mened och spioneri. Men Brottsbalken innehåller bara en del av allt som är förbjudet och straffbart. Utöver den finns det flera hundra specialstraffrättsliga lagar. De flesta av dessa är rätt okända och de används inte så ofta, men här finns också en del av de lagar som de allra flesta av oss känner till. I lagen om straff för vissa trafikbrott står det att man inte får köra bil onykter. Narkotikastrafflagen förbjuder bruk, innehav och annan befattning med olagliga droger. Skattebrottslagen hotar med straff för exempelvis skattebedrägeri.

När ett brott blir känt av polisen inleds ofta en förundersökning. Syftet är att ta reda på om ett brott verkligen har begåtts och vem i så fall som kan ha gjort det. När polisen fått tag på en misstänkt person, lämnas ärendet över till åklagaren som beslutar om ärendet ska gå vidare till tingsrätten. Är den misstänkte under 15 år betraktas han eller hon som straffmyndig och kan därmed inte straffas. Istället överlämnas personen i fråga till socialtjänsten för vidare utredning och åtgärder.

Brottsbalken

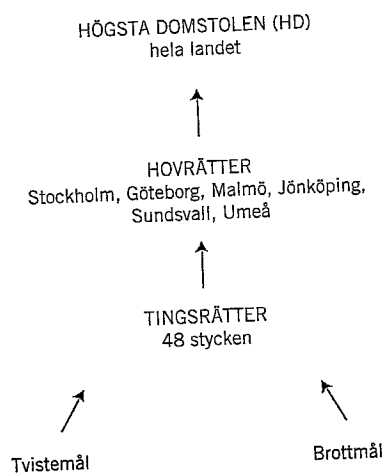
Specialstraff-
rättsliga
åtgärder

Förundersök-
ning

Åtal
Straffpåföljd
Laga kraft
överklagan

Beslutar åklagaren att gå vidare till tingsrätten kallas det för att åklagaren väcker åtal. Tingsrätten genomför då en rättegång och vid en fällande dom bestämmer tingsrätten även en straffpåföljd. Innan tingsrättens dom kan verkställas måste domen bli giltig, dvs. den måste vinna laga kraft. Det sker efter tre veckor om inte den dömde eller åklagaren överklagar domen till hovrätten. I hovrätten sker en ny prövning av fallet och hovrättsdomen kan i sin tur i vissa fall överklagas till Högsta domstolen. Högsta domstolen är de allmänna domstolarnas högsta instans och tar bara upp prejudicerande fall. Det betyder att Högsta domstolen enbart tar upp fall som ska vägleda tingsrätter och hovrätter när de ska döma i liknande fall.

DE ALLMÄNNA DOMSTOLARNA

Ordningsbot
Strafföreläggande
Åtalsunderlåtelse

Också polis och åklagare kan ge påföljder utan att driva ärendet till domstol. Böter från polis och tull kallas ordningsbot och används särskilt för lindigare trafikbrott och något tullbrott. Böter från åklagare kallas strafföreläggande och utfärdas ofta för t.ex. snatteri. Åklagaren kan även bestämma sig för att ge åtalsunderlåtelse i stället för att gå vidare till domstol. Det innebär att den misstänkte slipper straff. Åtalsunderlåtelser används förutom vid bagatellbrott också för unga lagöverträdare, då åklagaren i stället för att ta upp fallet i domstol lämnar över den unge till socialtjänsten.

GRIPANDE, ANHÅLLANDE OCH HÄKTAS

Under förundersökningen kan en misstänkt person komma att gripas, anhållas och häktas. Det är polisens uppgift att gripa personen och hålla honom eller henne i förvar innan åklagare beslutar om personen ska anhållas. Ett anhållande innebär ett tillfälligt frihetsberövande och det måste ske inom några timmar efter gripandet. Anser åklagaren att det finns risk att den misstänkte kan förstöra bevis, försvinna eller fortsätta sin brottslighet om han eller hon frigges före rättegången, kan åklagaren sedan lämna in en begäran till tingsrätten att personen ska häktas.

Vilka är straffpåföljderna?

Det vanligaste straffet är böter. Det finns två sorters böter. Penningböter är ett visst bestämt belopp som är lika för alla. Man tar alltså inte hänsyn till gärningsmannens ekonomi. Penningböter ges vid mer bagatellartade lagöverträdelser. Dagsböter kan variera i storlek. Antalet dagsböter som utdöms beror på hur allvarligt brottet är. Hur stor dagsboten blir beror däremot på gärningsmannens inkomst.

Böter

Det allvarligaste straffet är fängelse som kan ges från 14 dagar till 18 år eller livstid. Livstid innebär att fängelsestraffet inte är tidsbestämt (tidsobestämt). Efter att ha avtjänat tio år kan den dömda ansöka vid tingsrätten i Örebro om att få straffet omvandlat till ett tidsbestämt straff. Om domstolen omvandlar livstidsstraffet, får det tidsbestämda straffet inte vara kortare än 18 år.

Fängelse

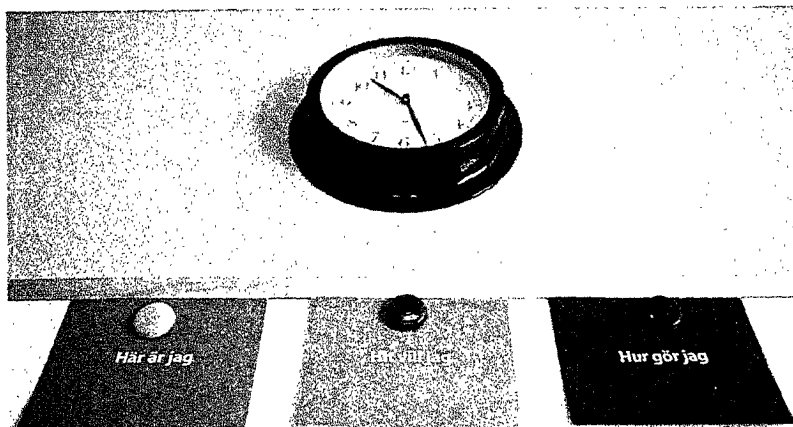
Fängelse avtjänas i anstalt eller i hemmet (straff upp till sex månader) med elektronisk fotboja. Om fängelse kan komma ifråga för brottet kan domstolen i stället döma till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Det gäller i praktiken om straffvärdet bedöms som lägre än ett års fängelse. Villkorlig dom, som i regel kombineras med böter, består av en prøvotid på två år. Skyddstillsyn innebär en prøvotid på tre år med övervakning första året. Om man begår nya brott under prøvotiden kan villkorlig dom och skyddstillsyn upphävas och man får eventuellt avtjäna straffet i fängelse.

Villkorlig dom

Skyddstillsyn

Både villkorlig dom och skyddstillsyn kan kombineras med samhällstjänst, som innebär oavlönat arbete i 40-240 timmar. Den dömda måste samtycka till samhällstjänst.

Samhällstjänst

På Högantorps ungdomshem arbetar man med olika metoder för att bryta ungdomarnas negativa beteenden.

Kontraktsvård

Kontraktsvård är en speciell form av skyddstillsyn respektive villkorlig dom för främst missbrukare. Domstolen bestämmer då med den dömdes samtycke, att den dömd ska följa en särskild behandlingsplan. Om den dömd bryter behandlingsplanen kan han eller hon i vissa fall hamna i fängelse.

Påföljder för speciella grupper

Ungdomsvård

Domstolen kan också döma till överlämnande till särskild vård, vilket kan ta sig olika former. Unga lagöverträdare kan dömas till ungdomsvård, vilket innebär t.ex. övervakning, placering i fosterfamilj eller

Ungdomstjänst

intagning på särskilt vårdhem. Unga kan också dömas till ungdomstjänst, vilket motsvarar samhällstjänst men är kortare i tid, mellan 20-150 timmars arbete och "annan särskild anordnad verksamhet", t.ex. strukturerade samtal. Om brottet är så allvarligt att straffet blir fängelse, men lagöverträdaren var under 18 år när brottet begicks kan han eller hon i stället få sluten ungdomsvård.

Sluten ungdomsvård

Lagen om vård av missbrukare

Alkohol- och narkotikamissbrukare, som begått ett allvarligare brott, kan dömas enligt lagen om vård av missbrukare, vilket vanligtvis innebär placering på ett behandlingshem.

Sluten rättspsykiatrisk vård

Slutligen får den lagöverträdare som lider av allvarlig psykisk störning rättspsykiatrisk vård på mentalsjukhus för svårare brott. Påföljden är inte tidsbegränsad och domstolen kan bestämma att länsrätten och inte bara läkaren ska bestämma tidpunkten för utskrivningen.

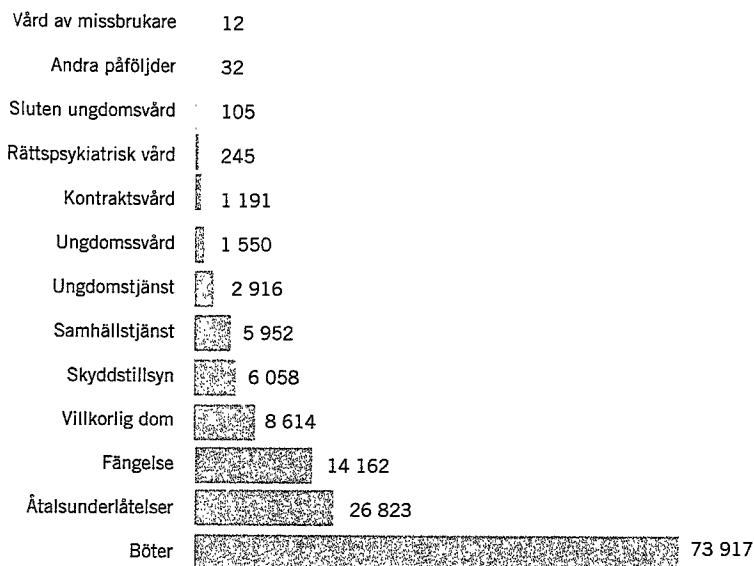
Vilka är de vanligaste straffpåföljderna?

Man kan dela in påföljderna i tre grupper efter antalet personer som döms. Den största gruppen utgörs av böter. Den andra och näst största gruppen är olika påföljder utan att den skyldige mister sin rörelsefrihet. Den sista och minsta gruppen innebär ett frihetsberövande i form av fängelse, rättspsykiatrisk vård eller sluten ungdomsvård.

Att det förekommer mycket böter och relativt lite fängelse, är en följd av att själva brottsligheten är ojämnt fördelad – de lindrigare brotten är betydligt fler än de grova. Enligt gällande rättsprinciper ska lindriga brott följas av lindriga straff och grova brott av stränga straff.

Det kan inte uteslutas att domstolarna idag i vissa fall dömer strängare än för tjugo år sedan. Utvecklingen av livstidsstraffet kan tyda på detta. I början av 1980-talet uppgick antalet livstidsfångar i de svenska fängelserna till ett tiotal. I september 2010 räknades antalet till 158 fångar. Detta kan inte förklaras med en ökning av det dödliga våldet, då antalet mord och dråp totalt inte har förändrats. Förklaringen kan då vara att det dödliga våldet blivit hänsynslösare, att domstolarna bedömer våldet allvarigare, att fler nu får fängelse mot tidigare rättspsykiatrisk vård, samt att det tar längre tid att få nåd.

PÅFÖLJDER FÖR LAGFÖRDA PERSONER 2009

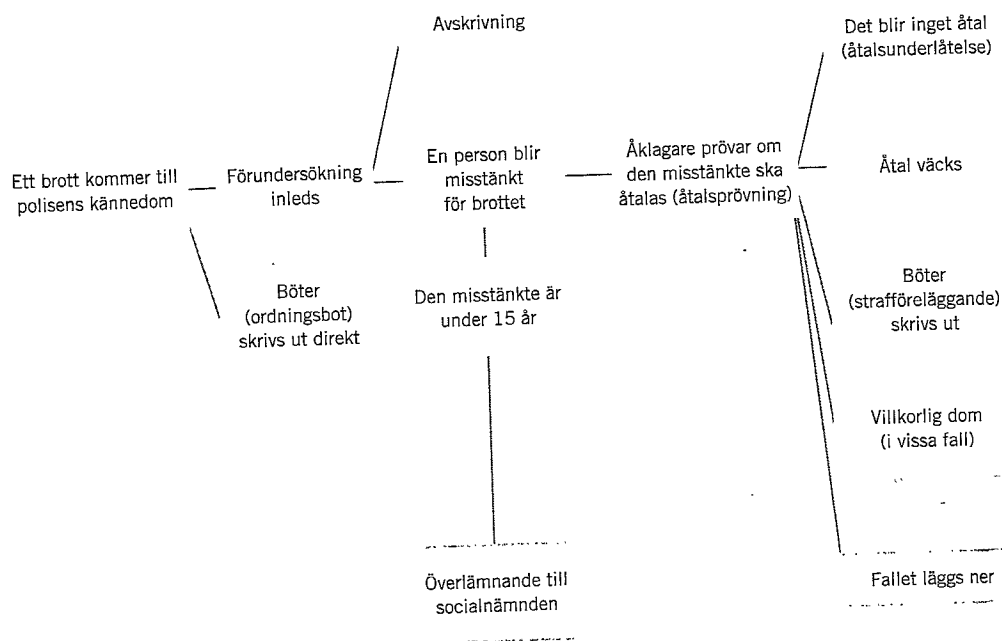

Källa: Brå

POLIS

ÅKLAGARE

Vilka sitter i fängelse?

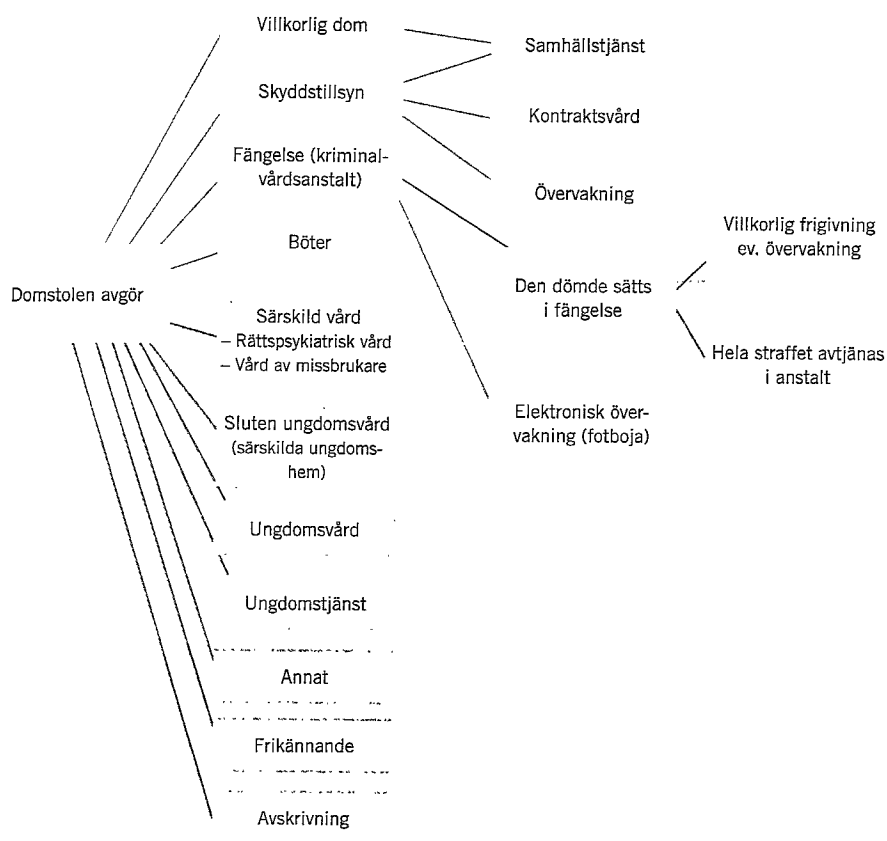
Personer som sitter i fängelse skiljer sig från andra inte bara genom att de dömts för grövre brott. De skiljer sig också som grupp genom att de haft sämre levnadsförhållanden före fängelsedom. De har kortare utbildning, har oftare varit arbetslösa, har sämre hälsa och har mer problem med ekonomin.

Om det är levnadsförhållandena som ökar risken för att man ska hamna i fängelse, eller om det i stället är fängelsestraffet som ökar risken för sämre levnadsförhållanden är inte helt lätt att reda ut. Dåliga livsvillkor kan öka risken för att man begår brott som leder till fängelse. Missbruk, upprepade brottsligheter och fängelsevistelse påverkar också levnadsförhållandena på ett negativt sätt. Av dem som sitter

DOMSTOL

KRIMINALVÅRD

Källa: Brå

inne har omkring hälften använt narkotika regelbundet och ungefär lika många har tidigare dömts till fängelse. Oavsett vad som tidigare orsakat vad, verkar problem med hälsa, jobb och bostad öka risken för brottslighet.

På ett område är det dock uppenbart att de sämre levnadsförhållandena kommit före brottsligheten. Det gäller uppväxtvillkoren. Fångarna har i regel fått en sämre start genom att de oftare än andra har kommit från fattiga hem, upplevt mycket bråk hemma och haft föräldrar som suttit i fängelse. Det här blir speciellt tydligt om man ser till hur många som har uppgivit flera problem under uppväxten.

Uppväxtvillkor

FÅNGARS LEVNADSFÖRHÅLLANDEN

	Fångar i %	Jämförelsegrupp i %
Saknar fullbordad utbildning	15	0,3
Arbetslös	62	22
Bostadslös	15	0
Svårt klara löpande utgifter	42	21
Svåra besvär av långvarig sjukdom	37	11
Psykiska hälsoproblem	49	8

I tabellerna jämförs intervjuvar från fångar och en jämförelsegrupp på 1990-talet. Med en jämförelsegrupp avses en motsvarande grupp vad gäller ålders- och könsfördelning från hela befolkningen.

FÅNGARS UPPVÄXTVILLKOR

	Fångar i %	Jämförelsegrupp i %
Ej uppväxt med bägge föräldrar	56	16
Allvarliga slitningar i familjen	36	10
Ekonomiska svårigheter	26	10
Fick aldrig hjälp med läxorna hemma	45	9
Förälder som suttit i fängelse	14	5

Källa: Nilsson & Tham, Fångars levnadsförhållanden, 1999

VILKA ÄR BROTTSOFFREN?

När man tänker på brottsoffer, alltså på dem som utsätts för brott, tänker man i regel på någon person, kanske någon i familjen, en kompis, granne eller svenska folket i allmänhet. Men statistiken visar att ganska många brott inte riktar sig mot privatpersoner utan mot företag, organisationer, kommuner, landsting och staten. Dessutom finns en del straffbestämmelser som inte har något konkret offer alls. Exempelvis är rattfylleri, bruk av narkotika eller olaglig hantering av miljöfarliga ämnen straffbart, eftersom dessa beteenden uppfattas som mycket riskfyllda.

Offerundersökningar

Information om brottsoffer får man lättast genom att studera offerundersökningar som utförs av Brottsförebyggande rådet (Brå). Varje år kontaktar Brå ett urval av den vuxna befolkningen i åldrarna 16-79 år som får besvara frågor om de har varit utsatta för våld, hot, stöld eller skadegörelse under det senaste året. Händelserna behöver inte ha inträffat i Sverige.

Offerundersökningarna visar att det är betydligt större risk att människor utsätts för stöld och skadegörelse än för misshandel och

hot. När det gäller stöld och skadegörelse är det relativt små skillnader mellan män och kvinnor, yngre och äldre eller olika delar av landet. När det däremot gäller erfarenheter av våld och hot är skillnaderna större. Män berättar oftare än kvinnor att de har varit utsatta för våld (men inte för hot). Våldsupplevelser som rapporteras är också vanligare i städer än på landsbygden.

Det finns tre grupper som berättar om upprepat våld och hot. Det är yngre män som utsätts för våld på stan, ensamstående kvinnor med barn som misshandlas och hotas i hemmet av en närstående man, samt personer som utsätts för hot och våld i samband med yrkesutövningen (t.ex. poliser, väktare, sjukvårdspersonal).

Utsatta

Offerundersökningarna beskriver också om man är rädd för att utsättas för brott. Av de unga (16–19 år) oroar sig 25 procent av flickorna och 7 procent av pojkarna ganska eller mycket ofta att bli över-

OFFERUNDERSÖKNING 2009

I offerundersökningen från 2009 uppgav de tillfrågade att de varit utsatta för följande:

Trakasseri, hot eller våld 2008	Andel utsatta i %
Trakasserier	4,0
Hot	4,1
Misshandel	2,4
Sexualbrott	0,8
Rån	1,0
Samtliga	11,5

Eftersom en och samma person kan svara på olika alternativ kan svarsprocenten inte summeras. Totalt var det drygt 11 procent som uppgav att de varit utsatta för någon trakasseri, hot eller våld.

Brott mot egendom 2008	Andel i hushåll som utsatts i %
Cykelstöld	6,9
Stöld ur/från fordon	3,7
Bostadsinbrott	1,0
Bilstöld	0,7
Samtliga	11,2

Eftersom en och samma person kan svara på olika alternativ kan svarsprocenten inte summeras. Totalt var det 11 procent som uppgav att någon i hushållet varit utsatt för något egendomsbrott.

fallna eller misshandlade. I övriga åldersgrupper oroar sig män mest (15 procent) för att bilen blir stulen eller utsatt för skadegörelse. Kvinnor oroar sig mest (18 procent) för bostadsinbrott och överfall. Oavsett ålder är dock oron störst för att någon närstående ska utsättas för brott (mellan 16 och 36 procent).

Offerundersökningar bland elever

Brottsförebyggande rådet har gjort liknande rikstäckande undersökningar bland elever i årskurs nio. Det visade sig att ungefär lika många flickor som pojkar hade blivit bestulna på plånböcker, utsatta för någon annan typ av stöld eller blivit så pass hotade att man känt sig rädd. Däremot var det fler pojkar än flickor som råkade ut för cykelstölder och grövre våld. När det gällde mobbning var det något fler flickor än pojkar som uppgav att de var mobbade. Undersökningen visade att de elever som ofta begår brott även oftare själva råkar ut för våld och stöld jämfört med övriga elever.

OFFERUNDERSÖKNINGAR BLAND ELEVER DAT. 2008

Typ av brott	Andel utsatta flickor i %	Andel utsatta pojkar i %
Cykelstöld	14	17
Bestulen på plånbok	3	3
Utsatt för annan stöld	19	19
Hotad så att man känt sig rädd	14	11
Ofta mobbad	3	2
Utsatt för grövre våld	5	8

Källa: Brå-rapport 2010:6

Brottsoffren kan få hjälp

Under årens lopp har ett stort antal kvinno- och brottsofferjourer växt fram som ger hjälp och stöd åt brottsoffer. Det finns även en särskild brottsoffermyndighet och en brottsofferfond. Myndigheten betalar ut pengar till brottsoffer för skada och kränkning och fonden ger medel som ska användas inom brottsofferområdet för bl.a. praktiskt arbete, information och forskning. Socialtjänsten och sjukvården ska ge social och medicinsk hjälp åt brottsoffren. Även genom olika lagar har offret fått ett förstärkt skydd. Exempelvis kan någon (främst kvinnor) som hotas och trakasseras begära att åklagaren skriver ut ett besöksförbud för den som plågar dem.

Kvinnojourer
Brottsoffer-
jourer

VILKA BEGÅR BROTT?

Väldigt många har begått något brott om man räknar sådana saker som att cykla utan lyse, köra för fort eller fuska lite med skatten. Men självfallet åker inte alla fast. Ändå är det ganska många som straffas åtminstone någon gång. I en undersökning av alla personer som föddes i Sverige 1960, visade det sig att omkring en fjärdedel hade blivit straffade någon gång innan de fyllt 38 år. Bland männen var andelen 37 procent och bland kvinnorna 10 procent.

Vissa grupper är överrepresenterade

Ofta sägs det att brottsligheten är ett ungdomsproblem. Det stämmer att yngre personer oftare begår brott än andra åldersgrupper. Ser man till ungdomars andel av befolkningen är den här s.k. överrisken ungefär 2 ½ gånger så stor jämfört med vad man skulle kunna förvänta sig. Samtidigt innebär det inte att ungdomar står för merparten av brotten. Av alla som straffades för brott år 2009 var 21 procent i åldrarna 15–20 år.

Ungdomar

Överrisker att åka fast och bli straffad finns också för andra grupper. De som t.ex. bor i storstadsområden, är fattiga, redan tidigare har straffats eller de med utländsk bakgrund är överrepresenterade. Framför allt är det dock män och inte kvinnor som begår brott.

Män

Olika brott begås av olika grupper

Beskrivningen har hittills gällt alla brott. Ser man på olika typer av brott kan bilden skifta. Vissa brott begås nästan uteslutande av en bestämd grupp. Typiska ungdomsbrott (dvs. merparten av dem som åker fast för dessa brott är i åldrarna 15–20 år) är exempelvis väskryckning, rån av person och förfalskning av ID-kort. Brott som huvudsakligen begås av äldre (framför allt män) är däremot våldsbrott, bedrägeri, rattfylleri och narkotikabrott. En vanlig föreställning är att det huvudsakligen är ungdomar som snattar i butikerna, men faktum är att sju av tio av alla straffmyndiga som har åkt fast för butikssnatteri är äldre än 20 år.

Ungdomsbrott

Äldres brott

Brottsligheten är också ojämnt fördelad bland dem som begår brott. De flesta gör sig skyldiga till enstaka brott som dessutom är ganska enkla. Men ett fåtal begår upprepade brott. Huvudsakligen rör det sig om brott av enklare slag, men den här gruppen står också

för merparten av de allvarligare brotten som rån, grov stöld, stöld av eller ur bilar, våldsbrott och narkotikabrott.

Liknande resultat visar sig när man frågar ungdomar om de begått brott och i så fall vilka brott. I Brå:s undersökning av elever i årskurs 9 framkom att stöld och skadegörelse var vanligare än våld och befattning med narkotika. Dessutom var det en mindre grupp av eleverna, omkring tio procent, som svarade för två tredjedelar av brotten.

ELEVER I ÅK 9 SOM ENLIGT EGEN UPPGIFT BEGÅTT BROTT 2008

Typ av brott	Andel utsatta flickor i %	Andel utsatta pojkar i %
Stöld	50	58
Skadegörelse	27	38
Våldshandling	5	12,5
Narkotikainblandning	7	8

Källa: Brå-rapport 2010:6

HUR SER BROTTSLIGHETEN UT IDAG?

Under de senaste tio åren har omkring 1,25 miljoner brott anmälts årligen till polisen. De flesta av dessa brott är mycket vardagliga och skiljer sig därför betydligt från de dramatiska beskrivningar som finns i tidningarna och på tv, video eller film. Drygt 50 procent av de polisanmälda brotten brukar vara olika typer av stöldbrott som bil- och cykelstöld, inbrott och stöld i butik samt skadegörelsebrott.

Stöllder

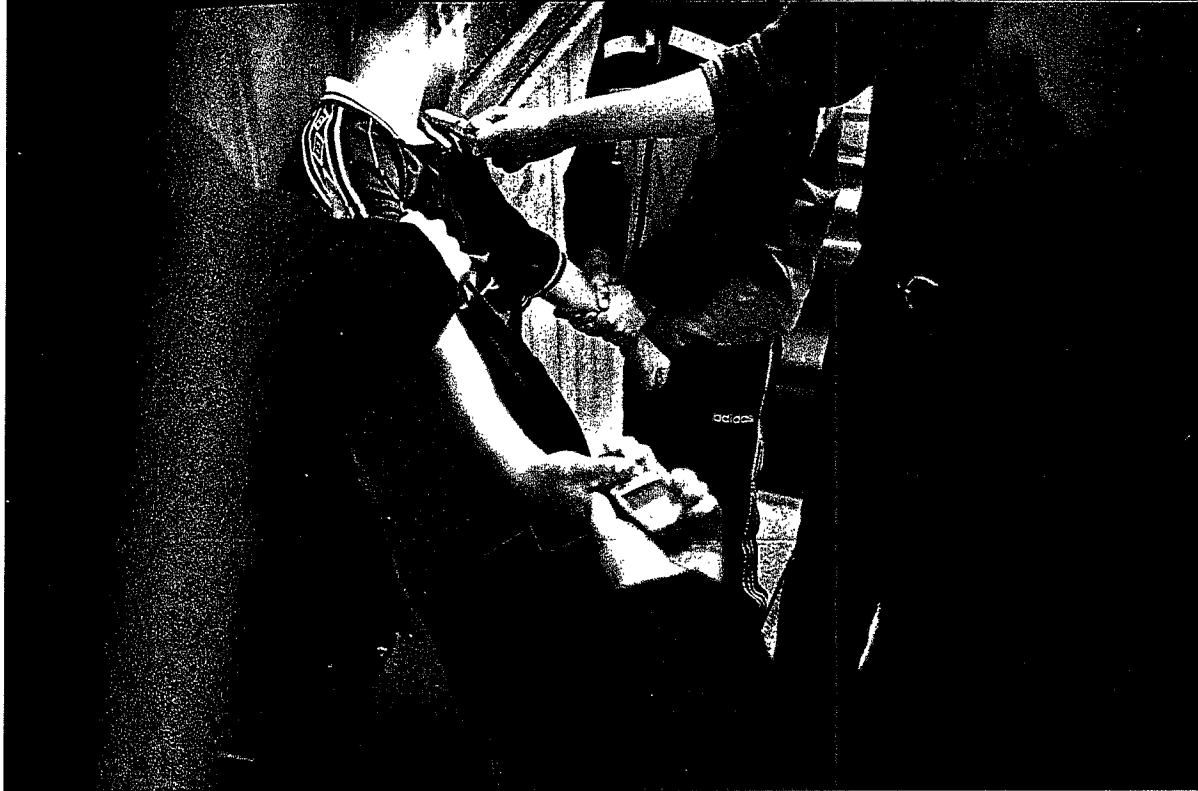
Knappt 17 procent av de anmälda brotten utgörs av något våldsbrott som hot, misshandel, våldtäkt och andra sexualbrott. Generellt gäller att ju grövre våldsbrottet är, desto sällsyntare är det. Följande siffror visar hur många våldsbrott som anmäls per år (2009):

Misshandel	86 000
Rån	9 600
Våldtäkt, inkl. försök	5 900*
Mord/dråp	93**

* Lagen skärptes 2005. I statistiken syns en ökning av antalet anmälda våldtäkter, vilket med stor sannolikhet hänger samman med lagändringen.

**) Rättrad uppgift. Se Kriminalstatistik 2009, s. 29. Publikationen finns på Brå:s webbplats.

De flesta brott anmäls av privatpersoner och organisationer men några brottstyper upptäcks framför allt genom polisens och andra

En typ av brott är ungdomsrånen, då ungdomar, ofta mycket unga, berövas sina mobiltelefoner. Bilden är arrangerad.

myndigheters verksamhet. Dessa brott är t.ex. rattfylleri- och narkotikabrott samt skatte- och miljöbrott.

Den dolda brottsligheten är stor

Långt ifrån alla brott anmäls till polisen. De brott som inte anmäls utgör den dolda brottsligheten. Skälen varför brott inte anmäls till polisen är oftast mycket enkla och begripliga:

- Själva brottet är lindrigt eller skadan liten.
- Det problem som brottet har orsakat har lösts på annat sätt eller också anser man att polisen ändå inte kan göra någonting.
- Offer och gärningsman finns inom samma familj.

Däremot är det ovanligt i Sverige i jämförelse med andra länder att man inte anmäler brott på grund av att man är rädd för repressalier eller för att man misstror polisen.

HUR HAR BROTTSLIGHETEN UTVECKLATS?

Med hjälp av kriminalstatistiken kan man ganska väl beskriva hur brottsligheten har utvecklats under de senaste 170 åren. Dagens situation kännetecknas av en historiskt sett hög brottsnivå, speciellt vad gäller stöld.

När det gäller ungdomsbrottsligheten var det inte många unga som dömdes för brott under 1800-talet och i början av 1900-talet. I mitten av 1920-talet straffades exempelvis mindre än 300 personer i åldern 15-17 år för olika stöldbrott och 15 personer i samma ålder för misshandel. Idag är motsvarande antal nästan 5 900 respektive 1 700.

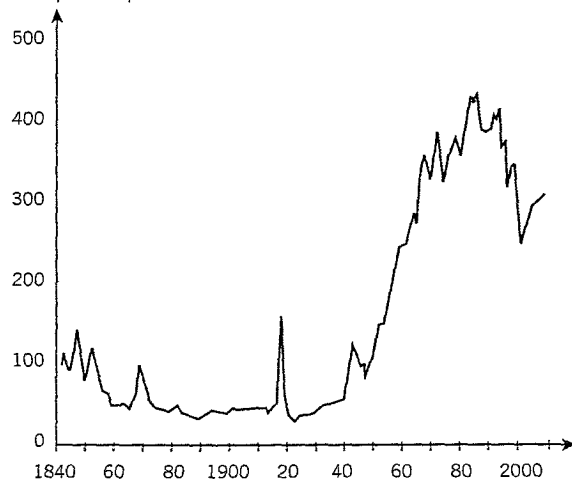
Män - kvinnor

Män har hela tiden begått betydligt fler brott än kvinnor. Under de senaste två decennierna har dock lagföringarna bland kvinnor ökat och avtagit bland män. Ju allvarigare brott, ju större andel män. Kvinnor är gärningspersoner i en tiondel av alla fall av dödligt våld men offer i en tredjedel av fallen.

Många andra länder, med samhällssystem som liknar det svenska, har upplevt samma brottsutveckling. En kraftig uppgång efter andra världskriget har följts av en stabilisering under de senaste 10-15 åren. Ökningen av stölder förklaras vanligen med att det funnits så många fler saker att stjäla.

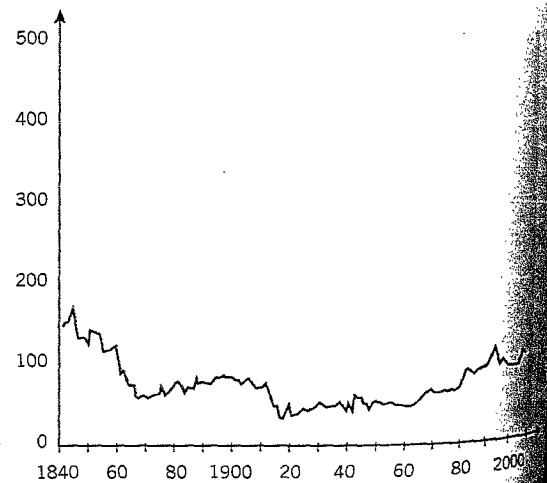
STÖLDBROT - UNGDOMSPERSONER 1844-2000

Antal personer per 100 000

MISSHANDEL - UNGDOMSPERSONER 1844-2000

Antal personer per 100 000

Mord och dråp har minskat

Det finns en brottstyp som kan följas ännu längre tillbaka än till 1800-talet. Det är mord och dråp. I Stockholm existerar uppgifter ända från 1500-talet! På den tiden hade Stockholm mellan 5 000 och 10 000 invånare och årligen registrerades mellan 4 och 5 mord och dråp. Fyrahundra år senare, i början av 2000-talet, är motsvarande antal ungefär 13 fall årligen trots att befolkningen har vuxit mer än 70 gånger. Räknat per invånare har alltså mord och dråp minskat mycket kraftigt. Den största minskningen inträffade redan före mitten av 1700-talet och förändringarna därefter har varit relativt små. Allra lägst var antalet mord och dråp under 1920- och 1930-talen. Då var tillgången på alkohol strängt reglerad vilket kan ha bidragit till den låga nivån.

Även för mord och dråp visar internationella jämförelser att många länder i Europa historiskt sett har haft samma stora minskning av det dödliga våldet. Men detta gäller bara för det grova våldet i vardagen. När det gäller dödandet i krig var 1900-talet ett förfärligt sekel. Bara under andra världskriget (1939–1945) dödades mellan 35 och 60 miljoner människor.

HUR SER BROTTSLIGHETEN UT I ANDRA LÄNDER?

Ofta är det svårt att jämföra brottsstatistik mellan olika länder eftersom statistiken förs på så många olika sätt. Därför gör man numera internationella offerundersökningar. Människor i 18 EU-länder får besvara samma frågor om man varit utsatta för brott. De brottstyper som täcks av undersökningarna är bilstöld, stöld från bil, skadegörelse av bil, stöld av motorcykel, cykelstöld, inbrott, rån, stöld från person, sexualbrott inklusive sexuella trakasserier och misshandel/hot.

I en undersökning från 2004 visar sig brottsnivån i Sverige vara ganska genomsnittlig. Vi ligger över genomsnittet för cykelstölder och sexuella övergrepp, men under när det gäller inbrott och stöld mot person. Irland och England hade de högsta brottsiffrorna i flertalet brottskategorier medan Ungern och Spanien hade de lägsta.

Offerunder-
sökningar

Åsikter om polisens arbete

Frågorna i den internationella offerundersökningen gäller inte enbart brott. Man undersöker också hur personerna i respektive land uppfattat polisens agerande vid anmälan av ett brott. Här är svenskarna något mer nöjda än genomsnittet i de övriga länderna. Sverige brukar också ligga högt på listan när det gäller i vilken utsträckning man rapporterar brott till polisen. Däremot tycker man i Sverige inte lika ofta att polisen gör ett bra jobb i allmänhet.

Oro och rädsla inför brott

Ett antal frågor gäller oron och rädslan för brott och i vilken utsträckning säkerhetsåtgärder används för att skydda sig mot brott. På frågan om man tror sig löpa någon risk att bli utsatt för inbrott under det kommande året, hamnade Sverige lågt. I Sverige var det 17 procent som trodde detta jämfört med övriga länder där det var 30 procent.

Också på frågan om olika inbrottskydd, t.ex. inbrottslarm, speciallås och galler framför fönster eller dörrar, hamnade Sverige i allmänhet en bit under medelvärdet.

Slutligen ställdes en fråga om hur säker man känner sig efter mörkrets inbrott ute i det egna bostadsområdet. Minst rädda var man i Danmark, Finland, Nederländerna och Sverige.

ÖPPNA WEBBPLATSER

- www.bra.se Brottsförebyggande rådets webbplats. Aktuell brottsstatistik.
- www.polisen.se Polisens webbplats.
- www.kvv.se Kriminalvårdens webbplats.
- www.brottsoffermyndigheten.se Brottsoffermyndighetens webbplats.
- www.interpol.int Interpols webbplats.
- www.domstol.se Sveriges domstolars webbplats.
- www.kris.a.se Webbplats för K.R.I.S., Kriminellas revansch i samhället
- www.kvinnofrid.se Kvinnofridsportalen, faktacentrum om våld mot kvinnor.

När nya bostadsområden planeras ingår även att öka tryggheten för de boende. Det kan handla om att lysa upp utomhusmiljön på kvällar och nätter, undvika täta buskage, ge plats åt butiker, caféer och promenadstråk som lockar de boende att vistas utomhus. Även brevinkastens placering kan spela roll. Att placera dem i entrén underlättar inte bara brevberarens arbete, det kan även ta bort möjligheten för inbrottstjuvar att gå in via brevinkastet.

HUR MÅNGA BROTT KLARAS UPP?

Om ett brott kan klaras upp beror främst på:

- Vilken typ av brott det gäller.
- Hur utförliga uppgifter som lämnades om brottet när anmälan gjordes.
- Hur polisen väljer att satsa sina resurser.

Vissa brott räknas som uppklarade även om man inte fått tag på en misstänkt person. Detta gäller när ett anmält brott visar sig inte vara något brott eller brottet har begåtts för så lång tid sedan att det inte längre är straffbart. Detta kallas för att brottet är preskriberat.

Under de senaste 50 åren har uppklaringsprocenten varierat. Den var högst i början av 1960-talet med 43 procent och lägst 1996 med 26 procent. Idag är den 38 procent. Men eftersom antalet brott har ökat klarar polisen idag upp mer än tre gånger fler brott än tidigare. Utvecklingen är inte unik för Sverige utan gäller de flesta länder med liknande samhällssystem.

Preskriptions-
tid

Uppklarings-
procent

Vilka brott klaras upp?

Det finns stora skillnader i uppklaringsprocenten mellan olika brotts-typer. Omkring 80 procent av brott som mord och dråp och 90 procent av rattfylleri klaras upp och mellan 50 och 60 procent av brott som misshandel, våldtäkt, bankrån och bedrägerier blir lösta. Däremot är det låga uppklaringsprocent för bl.a. cykelstöld, inbrott och bilstöld, där polisen sällan har någon förhandskunskap om vem som kan ha begått brottet. De allra flesta bilar kommer dock till rätta igen, eftersom de ofta används för tjuvåkning.

BROTTSUPPKLARING OCH PERSONUPPKLARING

Man bör inte blanda ihop brottsupplaring med personupplaring. Det sista innebär att en person har gripits och eventuellt straffats. Om alla personer som begår brott bara begick ett enda brott, skulle man kanske kunna sätta likhetstecken mellan brottsupplaring och personupplaring. Men som vi vet, begår vissa människor flera brott. Risken för att dessa människor åker fast ökar med antal brott de begår. Det innebär att polisen får tag i ganska många personer som begått ett stort antal brott, utan att polisen för den skull kan klara upp alla brott som dessa personer begått. Alltså – trots att uppklaringsprocenten för exempelvis bostadsinbrott är låg (omkring tio procent) är det nog så att polisen ändå får tag i rätt så många personer som begått inbrottsstöld även om dessa personer inte kan bindas till alla de brott som de faktiskt begått.

KAN MAN FÖRUTSÄGA VEM SOM BLIR BROTTSLIG?

Eftersom uppväxtvillkoren tycks påverka om man senare i livet hamnar i fängelse, kan man tycka att myndigheterna bör gripa in med tidiga insatser. Men det förutsätter just att man vet vilka som i unga år ligger i riskzonen för att begå brott i framtiden.

Att det finns både möjligheter och svårigheter med sådana förut-sägelse visar Brottsförebyggande rådets undersökning av elever i årskurs nio. Eleverna tillfrågades, förutom om egen brottslighet, om bl.a. förhållanden till föräldrar, skola och kamrater. Tio olika förhål-landen valdes ut som visade sig ha samband med benägenheten att begå brott. Dessa kallas i tabellen för riskfaktorer:

- Splittrad familj
- Dåliga relationer till föräldrar
- Låg föräldratillsyn
- Svag föräldrareaktion på skolk
- Låga betyg
- Låg skoltrivsel
- Tolerant inställning till brott
- Tolerant inställning till brott bland kamrater
- Hög brottsbelastning bland kamrater
- Hög grad av spänningssökande.

Om varje riskfaktor ger en poäng kan varje elev få mellan 0 och 10 poäng på en riskskala. Hur poängen förhåller sig till brottsligheten visas i tabellen nedan. Eleverna har här delats in i tre riskgrupper: 0, 1-5 och 6-10 poäng.

RISKFAKTORER OCH UPPGIVEN BROTTSLIGHET BLAND ELEVER I ÅRSKURS 9, 1999

Antal riskfaktorer	Antal elever	Begått brott i %	Genomsnitt antal brott	Andel av alla brott i %
0	980	25	1	1
1-5	4 147	55	4	40
6-10	875	94	25	59
Totalt	6 002	56	7	100

Källa: BRÅ, rapport 2000:17

Undersökningen visade att risken att begå brott ökade med antalet riskfaktorer. Samtidigt fanns det unga med ett stort antal riskfaktorer som inte begick något brott alls. Dessutom var det så många som 25 procent som var helt utan riskfaktorer men som ändå begick brott. Det är alltså inte helt lätt att peka ut vem som i framtiden kommer att begå brott.

Riskfaktorerna mättes alltså samtidigt som brottsligheten. De skulle egentligen ha undersökts under barndomen eller under de första skolåren. Men då är det ännu svårare att göra bra förutsägelser, även om det fortfarande finns ett samband mellan uppväxtförhållanden och senare brottslighet. Dessutom är brottslighet under tonåren ofta övergående. Bland dem som i 15-årsåldern har många riskfakto-

rer och hög brottslighet är det bara en mindre del som kommer att fortsätta på en brottslig bana.

Att redan under barndomen kunna förutsäga vilka som i vuxen ålder kommer att bli brottslingar är lika svårt som att förutsäga vilka som det kommer att gå bra för. I efterhand kan det verka enkelt men hur lätt är det att på förhand säga vem i fotbollslaget som hamnar i landslaget, vem i klassen som senare kommer att göra sig en förmögenhet, eller vem bland studentkamraterna som kommer att gå ett lyckligt liv till mötes?

KAN BROTT FÖREBYGGAS?

Frågan om man kan förutsäga vem som kommer att begå brott har förstås betydelse för frågan om det går att förebygga brott. Först ska dock frågan ställas om straff och andra påföljder har en brottsförebyggande effekt.

Har straff en allmänpreventiv effekt?

Som nämnts tidigare antas lagen ha en allmänpreventiv effekt (se s. 86). Dels förstärks moralen i samhället, dels avskräcks människor i allmänhet från att begå brott. Men det är svårt att mäta om straff medför att en viss moral skapas i samhället. Hårda straff för mord har påståtts vara nödvändiga för att inpränta i befolkningen det avskyvärda i sådana handlingar. Men det kan lika väl hävdas att mord är något vi finner motbjudande vare sig det medför straff eller inte.

Ett möjligt exempel på straffens moralbildande effekter är de relativt hårda straffen i Sverige mot rattfylleri och narkotikaförsäljning. Attitydundersökningar visar att svenskarna tar starkt avstånd från dessa beteenden. Straffen kan alltså ha påverkat människor så att de avstår från att dricka alkohol i samband med bilkörning eller att ta droger.

Förutsättningen för att straff ska ha en allmänt avskräckande effekt är att man upplever sig ha alternativ till att begå brott och att man känner till riskerna för olika straff. Men så är det inte alltid. Man kan vara påverkad av starka känslor eller av droger. En del människor ger sig på poliser trots att risken är mycket stor att man får kännbara straff

för våld mot tjänsteman. Även om straffen blir hårdare, t.ex. ett längre fängelsestraff, verkar det inte som att det avskräcker mer.

Viktigare än själva straffet är uppfattningen om risken att åka fast. Är risken liten kan frestelsen att begå brott öka. När polisen tillfälligt satts ur spel, som under krig eller i samband med strejk, har vissa brott ökat kraftigt. Mer begränsade förändringar av upptäcktsrisken, t.ex. genom att öka polispatrulleringen i ett område, tycks däremot inte ge några större effekter.

Är det däremot hög risk att åka fast kan straff tänkas ha en allmänt avskräckande effekt särskilt om det dessutom är lätt att undvika brottet. När böter infördes som straff i Norge för dem som inte använde bilbälte steg användningen från 30 till 80 procent. Samtidigt finns det även exempel på att straffändringar inte har någon effekt. När fängelse infördes i straffskalan för bruk av narkotika i Sverige kom det att sammanfalla med en tydlig ökning av ungas användning av narkotika.

Har straff en individualpreventiv effekt?

Individualprevention syftar till att förebygga återfall i brottslighet. Detta ska ske genom avskräckning, behandling eller förvaring.

Ser man till återfall i brott, är det mindre än 20 procent av dem som lagförs första gången som får en ny lagföring. Detta skulle kunna tolkas som en avskräckande effekt. Det kan naturligtvis också förklaras på annat sätt, t.ex. att brottet var en tillfällighet eller att lagöverträdaren växte ifrån ungdomsårens brottslighet. Äldre inbrottstjuvar säger ibland att de lägger av eftersom de inte längre orkar med ett fängelsestraff. Bland dem som lagförts fem gånger återfaller dock cirka 80 procent och bland dem som dömts fler än tio gånger återfaller omkring 90 procent. Avskräckningen tycks inte fungera för dessa personer.

Återfall

Vad gäller behandlingsinsatser som skolutbildning, arbetsträning eller missbrukarvård under strafftiden bedöms dessa ha en mycket begränsad effekt. Personer som fått den här typen av behandling återfaller i ungefär samma grad som jämförbara personer som inte fått dessa insatser. Kanske är det inte så förvånande – aldrig så god behandling under en begränsad tid ska ställas mot kanske svåra hemförhållanden, missbruk och upprepade lagöverträdelser sedan unga år.

Intensivövervakning med elektronisk kontroll började användas i Sverige 1994. Varje dag bär ungefär 430 personer fotboja i Sverige. Med elektronisk övervakning vill man komma ifrån fängelsestraffets oönskade effekter på korttidsdömda, vissa villkorligt frigivna samt deras anhöriga.

Forskningen pekar dock på att vissa behandlingsprogram som utbildning och yrkesträning kan ge positiva effekter. Sådana behandlingsprogram har givit en minskning av återfallen med omkring tio procent.

Slutligen frågan om brottsligheten kan minskas genom att ett större antal lagöverträdare sätts i fängelse på längre tider. Problemet är här detsamma som när man försöker göra förutsägelser om vem som kommer att bli brottslig. Det är svårt att förutse vilka som kommer att återfalla i allvarligare kriminalitet. Det innebär att många som inte skulle ha återfallit i grova brott kommer att sitta i fängelse i onödan.

Samtidigt skulle den allvarligare brottsligheten minska. Om t.ex. alla som dömts för allvarligare brott får sitta i fängelse ett år första gången de begår brottet, skulle denna brottslighet kunna minskas med en fjärdedel. Men då skulle antalet fångar i Sverige öka fyra gånger.

Fungerar förebyggande åtgärder?

Om nu straffen tycks ha en begränsad effekt för att förhindra brott, finns det då andra insatser som är mer effektiva? En har redan tagits upp – att efter en riskbedömning sätta in tidiga förebyggande åtgärder. Problemet är bara att det är så svårt att förutsäga vilka som är berörda. De med allra sämst prognos kan kanske förutsägas, men de står bara för en mindre del av brottsligheten.

Ett annat problem gäller vilka åtgärder som ska sättas in. Forskningen i andra länder visar att det finns program som har positiva effekter. Detta särskilt om insatserna riktas mot flera riskfaktorer, om de får verka under en längre tid och om de sätts in före puberteten. Programmets effekter är dock begränsade, dvs. bara lite bättre än om inga åtgärder hade satts in.

Insatser

Ett sätt att förebygga brott kan vara att "behandla" offret i stället för brottslingen. Det har visat sig att av alla som utsätts för vålds- eller stöldbrott, utsätts några mycket oftare än andra. Att sätta in resurser på att se till att de ofta utsatta personerna inte blir offer för brott igen kan därför vara ett sätt att minska brottsligheten. Några sådana program, som bygger på information, tekniskt brottskydd och polisstöd till dem som just utsatts för brott, förefaller också ha varit framgångsrika.

Offret

En annan typ av brottsförebyggande arbete riktar in sig, inte på personen, utan på situationen. "Tillfället gör tjuven" lyder ett gammalt talesätt. Genom att försvåra själva brottet, t.ex. genom att minska frestelserna, skulle det alltså vara möjligt att minska brottsligheten. Sådana åtgärder kan bestå i bättre gatubelysning, starkare ytterdörrar, säkrare ID-kort, utpasseringskontroller i varuhus och rattlås på bilar. För att förhindra att en alkoholberusad kör bil finns det även på försök alkoholås som gör att motorn inte startar. Inom miljörådet och på läkemedelsområdet finns en lagstiftning som säger att en produkt inte får släppas ut på marknaden om inte tillverkaren kan garantera att den inte har skadliga bieffekter. I slutet av 1990-talet föreskrev EU bilindustrin att införa elektroniska rattlås i nya bilar. På 2000-talet minskade sedan biltillgreppen i Sverige från 63 000 till knappt 24 000 brott.

Brottstillfälle

Vad är priset för ökad kontroll?

Bilen är förutsättningen för en stor del av brottsligheten – stöld av och från bil, transport av stöldgods, rattfylleri och andra trafikbrott. Med en kraftig begränsning av antalet bilar skulle också brottsligheten minska väsentligt. Men i praktiken går det inte genomföra. Få är i dag beredda att minska biltrafiken för att få ned brottsligheten. På samma sätt vill vi fortsätta att semestra utomlands, trots risken att som turist

råka ut för stöld. Vi vill också kunna välja mellan många pubar och restauranger, även fast vi känner till riskerna med våld och hot i kroglivet.

Exemplet med bilen kan även på ett annat sätt illustrera kriminalpolitikens dilemman. Att begränsa bilåkandet för att minska brottsligheten skulle kunna betecknas som en kontrollkostnad. Vi får betala ett pris – mindre möjlighet att använda ett bekvämt transportmedel – för att uppnå det positiva i färre brott. I kriminalpolitiken, liksom inom andra politikområden, måste man hela tiden ställa vinsterna av insatserna mot kostnaderna. Att beröva någon friheten för att hindra honom från att begå ytterligare brott, måste ställas mot t.ex. kostnaden för fängelsevistelsen. För den två tredjedels miljon kronor per år det kostar att ha någon inlåst skulle man kanske också kunna hitta någon mer effektiv metod för att förhindra fortsatt brottslighet.

Andra exempel på kontrollkostnader kan hämtas från narkotikapolitiken. Alla är överens om att människor inte ska gå under i narkotikamissbruk. Men hur långt är vi beredda att gå för att hindra narkotikamissbruk? Vad krävs för att leva upp till riksdagens beslut om "ett narkotikafritt Sverige"? En narkotikapolitik som innebär fler ingripanden kan leda till mindre brottslighet, mindre utslagning, färre familjetragedier och färre dödsfall. Kostnaderna kommer att vara bl.a. fler poliser, fler fängelser och ökad tvångsvård. Det finns även forskare som hävdar att denna narkotikapolitik riskerar leda till mer brottslighet (stöld för att skaffa pengar till knark) och också fler dödsfall (missbrukarna drar sig för att söka vård). I denna vinst- och förlustberäkning finns ett stort mått av osäkerhet. Detta måste politikerna som fattar besluten leva med. Säkert är dock att narkotika- och kriminalpolitiken måste inrymma en tydlig medvetenhet om kontrollkostnaderna.

Kriminalpolitiken måste också finna en rimlig avvägning mellan effektiv brottsbekämpning och människors integritet. Ett fängelsestraff innebär ett stort ingrepp i en människas och också i barns och andra anhörigas liv. Grundprincipen är att frihetsberövande strider mot vår viktigaste lag, regeringsformen. Detsamma gäller för husrannsakan och s.k. kroppsbesiktning, t.ex. att leta efter narkotika i kroppen. De regler som finns om ingrepp för att förhindra brott och säkra bevis kan alltså sägas vara undantag från grundläggande fri- och rättigheter.

Kontroll-
kostnad

Integritet

Dödsstraff

Att vi inte är beredda att gå hur långt som helst för att bekämpa brotten visas också av de straff som inte får användas i Sverige, t.ex. döds- och kroppsstraff. Dödsstraffet avskaffades i fredstid 1921 (och i krigstid 1973). Frågan om dödsstraffets effektivitet har diskuterats intensivt i olika länder. För Sveriges del låg mord och dråp på sin historiskt lägsta nivå under de 40 åren efter dödsstraffets avskaffande.

Men dödsstraffets vara eller icke vara beror inte på om det är effektivt eller inte. Det hänger samman med allmänna värden i samhället. I Sverige skedde avskaffandet i samband med demokratins införande. Detsamma gäller för flera stater som på 1990-talet övergick till demokrati, t.ex. Ungern, Rumänien och Sydafrika. Europarådet och Europeiska Unionen tillåter heller inte dödsstraff bland sina medlemsländer.

Dödsstraffet visar att frågor om brott och straff sträcker sig utöver kriminalpolitiken. I kriminalpolitiken uttrycker både länder och politiska partier grundläggande värderingar – värderingar som trygghet och jämlikhet, frihet och ansvar. Det innebär att kriminalpolitiken inte kan förklaras bara utifrån brottslighetens utveckling. Den måste också förstås i förhållande till politiken och samhället i vidare mening.

Demonstranter från Amnesty International uppmärksammar situationen för dödsdömda fångar från USA och Iran. Amnesty International arbetar aktivt för avskaffandet av dödsstraffet.

1. LAG OCH MORAL

Lisa är 23 år och tillsammans med Gabriel 24 år. De har planer på att gifta sig inom en ganska snar framtid, kanske redan om två-tre år. Först då ska de skaffa barn har de bestämt. Men egentligen är det bara Gabriel som vill vänta med barn. Lisa säger till Gabriel att hon äter p-piller trots att hon har slutat.

När hon berättar för Gabriel att hon är med barn och att hon inte ätit p-piller blir han fullständigt rasande. Han känner sig djupt kränkt och lurad. För att hämnas på Lisa tar han hennes katt, som Lisa älskar över allt på jorden, och slänger in katten i tvättmaskinen och kör ett program. Katten drunknar.

När Lisa får veta detta tar hon en stekpanna och drämmer i huvudet på Gabriel som faller till marken och skadas i bakhuvudet. Så snart Gabriel vaknar till liv reser han sig upp och går raka vägen ut och söker upp en gammal flickvän som han är otrogen med.

- a) Lisa ljög, Gabriel dödade katten, Lisa slog ner Gabriel och Gabriel var otrogen. Vilken handling är moraliskt sett värst? Rangordna handlingarna i en fallande skala.
- b) Om du följer Sveriges rikes lag, hur skulle rangordningen bli då? Ta reda på straffsatserna i lagboken. Jämför med din egen lista under uppgift a.
- c) Hur tror du rangordningen skulle sett ut för 200 år sedan (bortse från att det inte fanns p-piller och tvättmaskiner då)? Vilka domar skulle ha utdömts?
- d) Försök förklara mekanismerna bakom den förändring som skett i lagstiftningen, varför handlingar som förr vara allvarliga brott inte alls betraktas som det idag.
- e) Lag, etik och stil/etikett är tre storheter som inte alltid sammanfaller. Att vara oartig är varken omoraliskt eller olagligt men dålig stil/etikett. Att vara otrogen är för många omoraliskt men inte olagligt. Att misshandla en kompis är dålig stil, omoraliskt och olagligt. Vad är det som styr ditt eget handlande mest: krav på stil, din moral eller lagen?

2. SKRÄMMER LAGEN?

I kapitlet står det att straff i den svenska kriminalpolitiken motiveras med att det har en brottsavhållande effekt.

- a) Håller du med om detta? Fundera först för dig själv. I vilka lägen har lagen fått dig att avstå från vissa handlingar? Ta fram konkreta exempel.
- b) Tror du att de som straffats med fängelse avskräcks från att begå flera brott?
- c) Om inte straffen förebygger och hindrar människor att begå brott, vad bör vårt samhälle göra i stället? Vilka alternativa metoder finns?
- d) Vilka är de vanligaste orsakerna till att människor begår brott? Försök att hitta flera anledningar och rangordna dem.

3. VAKTBOLAG

Idag har det blivit vanligare att vaktbolag sköter en del av polisens arbete. Det finns även förslag på att vaktbolagens ansvarsområden ska utökas. För att kunna bedriva sin verksamhet behöver både polis och vaktbolag vissa befogenheter. Undersök polisens och vaktbolagens befogenheter utifrån följande frågor:

- a) Vilka befogenheter har de? Vad får de göra respektive inte göra?
- b) Vad händer om de bryter mot dessa befogenheter?
- c) Kan man acceptera att polisen ibland överskrider sina befogenheter och låter "ändamålen helga medlen"? Diskutera!
- d) Vad tycker du/ni om att vaktbolag övertar delar av polisens verksamhet? Diskutera!

4. ÖVERVAKNING

Övervakningskameror och väktare har blivit ett allt vanligare inslag i vårt samhälle. Det är t.ex. arbetsgivare som vill kontrollera sina anställda, taxibolag som vill öka säkerheten för chaufförerna genom att filma passagerarna och museer som genom övervakningen vill förhindra stölder. Det finns delade meningar om dessa företeelser och deras funktion. Undersök detta utifrån följande frågor:

- a) Vilka regler gäller för installation av övervakningskameror?
- b) Flera taxibolag vill ha kameror i bilarna för att skydda chaufförerna. Har de fått detta godkänt? Vad tycker du om detta?
- c) Var är det, enligt dig, rimligt att installera övervakningskameror? I skolan? På tunnelbanor eller tåg? På idrottsarenor?

5. VAD ÄR VIKTIGAST – INDIVIDEN ELLER SAMHÄLLET?

Många brott begås i samband med alkoholförtäring på krogen. Det innebär att om krogarnas öppettider minskades, t.ex. att alla måste stänga senast 01.00, skulle brottsligheten minska. Det skulle i och för sig begränsa människornas möjligheter att roa sig på lokal men i ett samhällsperspektiv skulle det vara positivt med minskad brottslighet och ett minskat alkoholintag.

Vad ska styra, det som är bäst för individen eller det som är bäst för samhället? Diskutera och motivera.

6. PRESKRIPTION

När preskriptionstiden gått ut kan man inte längre straffas för brottet. Då kan man erkänna utan att kunna straffas. Undersök preskriptionstiden för dessa brott:

- bedrägeri
- misshandel
- grov stöld
- tjuvfiske
- mord
- våldtäkt.

a) Är preskriptionstiden för respektive brott rimlig?

b) Bör de förändras och i så fall hur?

7. FÖDDA I SVERIGE BEGÅR FLEST BROTT

Under december 2005 presenterade Brå en undersökning: Brottslighet bland personer födda i Sverige och i utlandet. (Se www.bra.se)

a) Vilka är de viktigaste slutsatserna i rapporten?

b) Undersök också vilka reaktioner rapporten gav upphov till när den publicerades: Vilka reaktioner fick rapporten i media? Tolkades resultaten olika och i så fall hur och varför?

WWW**MYNDIGHETER OCH ORGANISATIONER**

www.bra.se, www.polisen.se, www.dom.se, www.kriminalvarden.se